

TERMÉS

Besenyő–magyar kötődések a középkorban

Történelmi tény, hogy a magyarok és besenyők hosszú ideig egymás mellett vándoroltak és laktak. Hol karöltve harcoltak mások ellen, hol pedig egymással is harcban állva éltek más rokon népekhez hasonlóan. *Ennek ellenére történészeink az etelközi támadás miatt sajnos a magyarság akkori legnagyobb ellenségévé pecsételték őket.* A honfoglalást kiváltó körülményen kívül nem mutattak rá például arra, hogy a támadás révén a két nép újra keveredett és ez azt eredményezte, hogy a több ezer elrabolt lány és asszony csak magyarul tudott a besenyőktől született gyermekeihez szólni. A honfoglalóink között is voltak már besenyők. *Herényi István¹* arról értesít bennünket, hogy a Mátusföldön megtelepedett *Súr vezér kazárbesenyő népe* már a honfoglalókkal jött, valószínű elővédként és ezért telepedett meg az ország legnyugatibb szélén. Ők a lechmezei vesztés csatájában külön hadsereggel vettek részt, ahol vezértüket Súr is elfogták, Lehellel és Bulcsuval együtt kivégezték. A későbbi besenyő bevándorlók (Fertő tó, Sárköz, Rábaköz) a keveredések révén akár már félig magyarok is lehetnek. A két nép nem csak az egymás közötti harcokban ejtett foglyok révén keveredett, hiszen voltak átállások és közös házasságok is.

Taksony fejedelemnek például a rangos besenyő Tolmács törzs vezére, Tonuzoba lányát vagy lánytestvérét hozta feleségnek. Így utóduk, *Géza fejedelem már félig besenyő volt.* Közben a nász törzs népe is nálunk telepedett le és leginkább határvédelemben kapott szerepet. Tőlük származnak a *Tolmács* és *Tomaj* helyneveink, amelyek még Ausztriában is, egészen az Enns folyóig terjedhetnek. 907-ben Pozsonynál, a bajorok elleni győztes csata után 75 évig az Enns folyó volt a nyugati határunk, amiről ma már csak mesemondáskor hallunk. Ugyanis az Enns felső folyását németül úgy hívják, hogy *Oberenns*, ahonnan torzitással a mesevilágunkban elterjedt „*Operenciás Tengerünk*” származik.

Géza fejedelem idejében (970–997) Ausztriában, a keze alatt lévő melki várat a rokon Tolmács törzs besenyői védhették. A vár előtt elhelyezkedő, valószínű a vár elővéd szerepét betöltő falvak: *ÉNY-on Artstetten (=tölgy)*, *DNY-on Oeckert (=ókút)*, közöttük az Enns közelében legnyugatibb helynevünk *Samendorf (=som)*, nevüket másik tizenhárom helynévvel együtt csak a magyarból tudják levezetni. Mi már régóta feltételeztük, hogy magyar helyneveink az Enns folyóig nyúlhatnak, amit most már az Alsó-ausztria helynév szótára (Etyimologie der Niederösterreichischen Ortsnamen) is igazol. *Artstetten* neve például 1259 Owatsteten-ként van először említve, ami az ómagyarban tölgyest, makkoltató helyet jelent. Első birtokosait is Awaldstettennek hívták. A falunagyságú településnek fontos stratégiai szerepe lehetett: van egy várkastélya, és az 1914-ben, Sarajevóban meggyilkolt osztrák trónörökös Franz Ferdinand és felesége, Sophie is itt van eltemetve.

Mintegy 1100 évvel ezelőtti Ausztria digitális térképén *Artstetten* határában van *Tumetzen (Tolmács?)*, a mellette lévő *Nussendorfban* meg egy *Petschenwiesen (Besenyőréti)* nevű dűlöt találtam, a *Wachtberg (Órhegy)* nevű dűlő szomszédságában (petscheneg németül besenyő). Valószínű, hogy Melktől DNY-ra *Petzendorf* és *Petzenkirchen* települések neve, valamint a burgenlandi *Olbendorfbán-Óbérben* volt *Tolmácsvölgy* dűlőnév is *Géza öregapjának*, vagyis István király dédöregapjának a besenyőitől származik.

Géza fejedelem ereiben a besenyő anya révén besenyő vér csordogált, de feleségének, Sarolt fejedelemasszonynak, István király anyjának is köze lehetett a besenyőkhöz, mert a történelmi Magyarországon lévő négy Sarolt helynév mind besenyő környezetben található. *Sarród és Répcesarud* (Frankenau, ma Burgenland) Sopron megyében – ahova Anonymus szerint már Zoltán fejedelem besenyő határőröket telepített –, *Sarud*, Tisza mellett, az abádszalóki besenyő környezetben, *amelyről feltételezik, hogy ott István király déd öregapjának, a besenyő Tonuzobának a holtteste van elhantolva.* Úgy látszik a négy *Sarolt* helynevünk sem ok nélkül volt Erdélyben a Nagy *Küküllő* északi partján, hiszen a *Küküllőt* csak a törökből lehet levezetni, amely nyelven a besenyők is beszéltek. A terület pedig Sarolt őseinek, a Gyuláknak a szállás birtoka volt.

¹ Magyarország Nyugati Végvidéke

Gyula helyneveink közül némelyek besenyő környezetben vannak. Így a Sopron megyei Gyula (Loipersbach=Lépésfalva). Valamint a Tolna megyei Gyulaj, Illyés Gyula ősi fészke, aki az „Illyés Gyula pályaképe” című műben magáról vallja, hogy eredete besenyő, amit szerinte: csontjai megtagogatása után az ottani besenyők után kutató antropológus, Bartucz Lajos is helyben hagyott.

A Maros folyótól északra fekvő területeket a történészek szerint honfoglaló törzsek szállták meg, ettől délre a Gyulák vetették meg a lábukat, Gyulafehérvár központtal. Ők az Árpádokkal ellentétben a bizánci keresztiséget vették fel és más politikát folytattak, amíg 1003 körül István király az utolsó Gyula nevű nagybátyját le nem verte.

A Gyulák mássága lehet, hogy egy honfoglalás előtti, akár a besenyő Gyula törzssel való házasságból vagy más kapcsolatból ered, amivel Sarolt fejedelemasszony helyneveinek a besenyő környezetben való elhelyezkedése is magyarázható lenne. A honfoglaló magyaroknak nem volt Gyula (Jula) nevű törzse, csak a besenyőknek, amelyik éppen a Keleti Kárpátok külső kanyarulatánál telepedett le, Erdély szomszédságában.

A Sarolt és Gyula helynevek besenyő környezetben való elhelyezkedéséből, a Jula besenyő törzs megtelepülési helyéből és a Gyuláknak az Árpádokkal szembeni önállóságából, valamint abból is, hogy az irodalomban beköltözőknek vannak említve, arra lehet következtetni, hogy az erdélyi Gyuláknak a besenyőkkel, már a honfoglalás előtt vérségi kapcsolata jöhetett létre.

Ha ez megfelel a valóságnak, akkor a már félig besenyő Géza fejedelemnek, Sarolt fejedelemasszony személyében – mivel ő az erdélyi Gyula lánya – besenyővérű felesége volt. Így utóduk, Szent István királyunk ereiben, nagy arányban besenyő vér kellett folyjék.

A besenyőkkel való közelebbi kapcsolatra utal a Kis István Legenda, miszerint István király magyar határőröket akasztatott fel az ország kapujára, mert azok Magyarországra menekülésben lévő besenyőket raboltak ki. Egy másik bizonyíték, hogy Géza fejedelem és Sarolt közötti házasságot egy besenyő származású, Beled nevű személy közvetítette, akinek a Beled nevű határőr falvai: Beled, valamint Felső- és Alsóbeled (Ober- und Unterbildein, Bgld.) a nyugati végeken találhatóak. Nyilvánvaló, hogy a sok szempontból törökös jellegű vezetőrétegünk már a honfoglalás előtt is keveredett, de biztos, hogy a keveredés később még nagyobb arányban folytatódott, mert Árpád házi királyaink 37 felesége közül egy sem volt magyar.

Szolgáló népünknek azonban nem volt lehetősége ilyen sokrétű keveredésre. Ők legfeljebb a gyéren itt lakó szlávokkal keveredtek, akiket a törökös jellegű vezető magyar réteggel együtt hamarosan megmagyarosítottak.

Kniezsa István² írja, hogy amíg pogány vezetőrétegünk nevei mint Jutas, Üllő, Tas, Töhötöm, Ákos, stb. török jellegűek, addig a szolga nevek óriási többségükben a magyarból származnak, amelyek közül érdemes néhányat felsorolni: Fekete, Kесе, Fejér, Fehéra, Szőke, Tar, Tarsa, Tarcsa, Mag, Magló, Med-

(Mészáros T. László felvétele)

² Magyarország népei a XI. században

dő, Ebed, Kölked, Ravasz, Gyisznyód, Farkas, Nyest, Csuka, Sügér, Csik, Bogár, Som, Somos, Búza, Kérő, Látó, Útó, Nyúzó, Leső, Kapó, Maradék, Játék, Nemhívó, Nemvaló, Hitlen stb. Ennek a szolgáló rétegnek köszönhető Magyarország helynévanyagának a magyar jellege. Nem az előkelő osztály, hanem a köznép nevezte el a falvakat, dűlőket és patakokat, ettől az osztálytól vették át a szomszédságunkban lakó, illetőleg később beköltözött szlávok, németek és oláhok a helyneveinket.

Kniezsa István azt is közli helynévkutatási munkájában, hogy az avarok leverése után (805) bajor népelemek Zala megyébe, a Balaton mellé, Pozsony környékére és a Rába környékére telepedtek. A magyar honfoglalás azonban ezeket a telepéseket elűzték vagy megsemmisítették. A kutatás alkalmával a honfoglalás előtti németiségből a XI. században egyetlen helynév vagy népcsoport sem volt már adathozható. Csupán Ödenburg/Sopron, Wieselburg/Moson, meg néhány folyónév, de ez nem azt jelenti, hogy itt németek voltak. Ezek a nevek a határainkon túl összefüggő tömbben élő német ajkúak emlékezetében maradtak meg, hiszen a városok közel voltak, a folyók meg náluk eredtek.

Az avarok leverése utáni bajor előrenyomulás keletre (805–900) lényegében nem tartott tovább, mint a magyaroknak a pozsonyi csata utáni nyugatra való előrenyomulása (907–1038) az Enns folyóig. A németek a pozsonyi csata után gyorsan futottak el Pannoniából, illetve az egykori Avar Birodalomból. Ezzel szemben a magyarok csak lassan vonultak vissza a 955-ös lech mezei vesztes csata után. Először 972-ben az Enns folyótól Melkig, majd 985 után a Fische folyóig. A magyarok gyeplelve (ütközözónája) István király haláláig (1038) a királyság határa előtt osztrák területen volt, csak utána húzódott vissza a mai Burgenland területére. Attól függetlenül, hogy a magyar területen német ajkú népcsoportok, vagy helynevek a Karoling időből már a XI. században sem voltak adathozhatóak, az osztrákok e magyar területet Karoling területként emlegetik. A magyarok az Ennsig uralt területet nem tartják magyarnak. Magyar népelemek ugyan itt sem adathozhatóak, de Árpád-kori helyneveink most már igen. Nem beszélve a több mint száz *Unger, Hunger, Wenger* helyneveinkről, amelyek még bajor országba is átnyúlnak és valószínű, hogy a későavar-onogur-előmagyar (székely?) időből (670) származnak.

Alsó-Ausztriában lévő Árpád-kori helyneveinket az alábbiakban azért sorolom fel, hogy láthassuk a hasonlóságot a fentebb említett magyarországi szolgáló népünk nevével: Samendorf/Som, Adersdorf/Sándor, Artstetten/Tölgy, Ockert/Ókút, Zaingrub/Szúnyog, Schoderle/Sátor, Ollern/Rónaság, Kirchschlag/Kőrslak, Züggen/Szék-Székely, Jeus/Nyúl, Stralbach/Mocsár, Schorber/Sárvár, Semingdorf/Somos.

Feltűnő tehát, hogy a magyarság a XIV. századig az egész mai német nyelvterületen (Burgenlandban) egyetlen német víznevet sem vett át, helységnevet is csak négyet-ötöt, míg a németek majdnem egész helynévanyaga a magyarból, vagy a szlávból származik. Ez a tény pedig világosan mutatja, hogy a magyarság itt a X. valamint a XI–XII. században számba vehető német lakosságot nem találhatott. A XI. századtól megkezdődik ugyan a bevándorlás, de a terület német többségűvé csak a XV. századtól válik, amiben nagy része volt a német eredetű egyházi és világi birtokosoknak (hospeseknek = vendégeknek), akik birtokaikra a természetlen alpesi tájakról német ajkú telepéseket hoztak. A különben is gyérebben lakott egykori nyugati gyepléven, amelyet túlsúlyban a magyarokhoz csatlakozott rokon népek védtek, az elnémetesítés a Batthyányiak és Esterházyak idejében sem szűnt meg. Ők az osztrák területekről a rekatolizáció elől menekülő németajkú protestánsokat fogadtak be. A végleges elnémetesítést a török háborúk által kiirtott, egykori magyar, besenyő, kékkend, székely és más határeink helyére hozott német és horvát ajkú telepések fejezték be.

Dr. Somogyi László

Az Őrség – az ellentétek szűkmarkú, szép földje

Az Őrség, ez az alig több, mint 300 km² kiterjedésű táj markáns ellentétpár fókuszában létezik évszázadok óta. Egyfelől az élet feltételei, a táj adottságai kifejezetten szűkösök, kedvezőtlenek; az Őrséget nem kényeztette a természet; mezőgazdaságának meg kellett küzdenie a nehezen művelhető, alacsony termőképességű, rossz vízgazdálkodású talajokkal, a hűvös éghajlattal. A táj periferián fekszik, határvidék; a fontosabb útvonalak története során szinte mindvégig elkerülték, ásványkincsei a fazekasipar nyersanyagául szolgáló anyagon kívül nincsenek. Városképző energiákkal nem rendelkezett, kis piacközpontjai – Körmend, Szentgotthárd, Muraszombat – a táj határain kívül esnek, a munkaalkalma-